ҮЛМӘҪБАЙ

1. ТӘҮГЕ ҺУНАР

Минең яҙғанды уҡығас,
«Әкиәт», — тимә, ҡоҙа,
Бына ул усаҡ янында
Сылғау киптереп тора —

Урал батыр тоҡомонан
Үлмәҫбай атлы егет,
Совет Ватанында үҫкән
Большевик затлы егет.

Тирәләп халыҡ ултырған,
Уртала усаҡ яна,
Ситтәрәк ҡулы бәйләнгән
Офицер дулап ята.

Үлмәҫбай һирәк мыйығын
Ҡапыл тырпайтып ала,
Ҡыҫыҡ күҙен ҡыҫа төшөп,
Хәйләкәр ҡараш һала.

Ул офицерҙы «йыуата»:
«Һин тыпырсынма, ҡуян,
Хәҙер ошо сылғау менән
Ағасҡа аҫып ҡуям...»

Гөж килә ағай-энеләр:
– Хитрый ҙа һин, Үлмәҫбай,
Был йәнлекте ҡайҙа тоттоң,
Һөйләп ташласы давай.

Ялындырырға яратмай,
Тел асҡысы – теләге.
Үлмәҫбай тыңлаусыларға
Ошо хәлде һөйләне:

– Һунарсы минең ырыуым,
Һунарсы ата-бабам,
Һунарсы ҡаны үҙемдә,
Һунарсы булыр балам.
Ғәҙәт – ҡылыҡтың энеһе,
Бик ғәжәп бит ул ғәҙәт,
Һунар сыға һалыуыма
Шул ғәҙәт булды сәбәп.

Хазина ине уҙған төн:
Йондоҙло, айлы ине,
Немецҡа тоҙаҡ һалырға
Бигерәк яйлы ине.

Значит, ике еңемә
Ике «туҡмаҡты» алып,
Кәйеф өсөн бер кружка
Русский горькийҙы һалып,

Күркәләнеп сығып киттем,
Ергә лә теймәй табан –
Әйтерһең, тыуған Уралға
Ҡунаҡҡа ҡайтып барам.

Тегеләр яғына еткәс,
Ҡулды күтәргән булам,
Йәнәһе, рәтен килтерәм.
(Хәйлә кәрәк бит, туған.)

Хәтерләй алдым кемдеңдер
Шунда ата-әсәһен,
Һөрән һалам: «Гитлер, — тимен,
Дөмөккәнсе йәшәһен!..»

Һалдаттар килеп, кесәне,
Ҡуйынды һәрмәп ҡарай,
Ә еңгә күҙ төшөрөргә
Баштары етмәй, малай.

Бер заман себен шикелле
Алдылар мине ҡамап:
— Үҙең теләп нәрәтәгә
Килеп индеңме, сабаҡ?

— Офицерға илтегеҙ! — тим, —
Гәп һатырға ваҡыт тар,
Берәй ғәмәлгә ярарлыҡ
Һүҙ әйтеп һалыуым бар.

Штабҡа илтәләр. Күрәм
Дейеүгә хас бәндәне.
Ошо, күрәһең, быларҙың
Офицер тигәндәре.

Доклад яһайым үҙенә:
— Үлмәҫбай атлы булам,
Тау башҡорто тоҡомонан,
Салауат затлы булам.

Икәүҙән-икәү ҡалабыҙ,
Беребеҙ — күҙ, беребеҙ — ҡаш.
— Башҡорт... башҡорт... — Ул мығырлай. —
Ниндәй януарға оҡшаш?

Яуапты тапҡыр ҡайтарам:
— Ғәфү итегеҙ мине,
Немец башын ҡырт-ҡырт ҡырҡа —
Ана шул башҡорт инде.

Ә илем Рәсәй була,
Дауылы, еле лә бар,
Һинең бабаң батып үлгән
Чуд тигән күле лә бар.

Офицер, әй боларынып,
Ҡыҙып китә шул саҡты,
Шым ғына ҡулға төшөрәм
Мин дә ике «туҡмаҡты».

— Тауышты яратмайым, — тим, —
Ҡиммәт бит һиңә ғүмер.
Бына күрәһеңме быны:
Икебеҙ ҙә — көл-күмер.

— Һин шаянға оҡшайһың! — ти,
Мин әйтәм: — Улаймы ни,
Эш бар саҡта шаярырға
Ыштанһыҙ малаймы ни?

Бына һеҙҙе тар-мар иткәс,
Илдә байрам-туй булыр.
Туй мәлендә шаярырға,
Уйнарға ла уй булыр.

Ә хәҙергә наганыңды
Өҫтәлгә сығарып ҡуй,
Күңелеңә төшөүе бар
Бер-бер төрлө ҡара уй.

— Атырмын! — ти. Ә мин әйтәм:
— Ҡиммәт бит һиңә ғүмер,
Бына күрәһеңме быны:
Икебеҙ ҙә — көл-күмер.

Мирный ваҡыт булһа, бәлки,
Кәңәш тә ҡорор инек.
Бер-беребеҙҙе баллап-майлап,
Өгөтләп торор инек.

Үҙең беләһең, господин,
Хәҙер һуғыш заманы,
Һәр эштә йылдамлыҡ кәрәк,
Ваҡыт яғы самалы.

Аяғын тибеп екерҙе,
Ҡалтырап китте иҙән,
Наганын ырғытып бәрҙе:
– Ни кәрәк һиңә минән?!

– Сәпсемә, – тим, – йә ҡағылыр
Йәһәннәмдең елдәре,
Аңлау кәрәк, тәртә дулап
Атты бармы еңгәне?

Вот шулай. Хәҙер үҙеңде
Ҡунаҡҡа алып китәм,
Аҙаҡтан маҡтап йөрөрһөң:
«Башҡорт ҡунаҡсыл икән...»

Йәнәшә сығып китәбеҙ,
Бик эре сирттерәбеҙ:
Йәнәһе, начальник менән
Постарҙы тикшерәбеҙ.

Беҙ үтәбеҙ, ә һалдаттар
Сәләмләй, тура ҡатып,
Тик ай ғына шул сағында
Ҡайҙалыр ҡалды батып...

Һөйләгәндең тамсыһы ла
Әкиәт түгел, туған.
Ана ул ята. Ә үҙем
Сылғау киптереп торам –

Урал батыр тоҡомонан
Үлмәҫбай атлы егет,
Совет Ватанында үҫкән
Большевик затлы егет.

2. ҮЛМӘҪБАЙ ТУЙҒА БАРА

— Тауыҡтар төнәгән мәлдә
«Һунар»ҙан ҡайтып киләм.
Теребайҙың Саптарынан
Арттараҡ ҡалды Ерән.

Буш теҙгенде һиҙеп, буғай,
Башҡайын сайҡай атым,
Уҡып барам Гөлбикәнең
Уралдан яҙған хатын:

«...Һин — егеттәрҙең-егете,
Минең Үлмәҫбайғынам,
Бер һинең өсөн шатланам,
Берсә тағы ҡайғырам.

Иҫ киткес батырлығыңа
Һоҡлана Урал иле,
Тик бына шул хаттарыңды
Йышыраҡ яҙһаң ине...

Осоп барып күрер инем,
Ҡанатым булһа икән,
Ошо сәләм хатын яҙҙы
Һин һөйгән ҡыҙ — Гөлбикәң...»

Ҡапыл юлға бер ҡарт баҫты:
— Һаумы, Үлмәҫбай таныш? —
Үҙе биш ҡарыш самаһы,
Һаҡалы етмеш ҡарыш.

— Башҡорттоң егетенә, — ти, —
Партизанский сәләм!
Үҙе мине маҡтап китте:
Фәлән-фәсмәтән, фәлән...

– Сер итеп кенә әйтәм, – ти, –
Ҡолағыңа һала ҡуй,
Фәлән төндә, төгән ерҙә
Фашистар типтерә туй.

Мир башы ҡыҙы немецҡа
Ул көн кейәүгә сыға.
Һаҡалым менән инәләм,
Һүҙемде йыҡма, ҡоҙа!

Кемгә тейә бындай хөрмәт?
Әлеге лә баяғы,
Хәстәрен күрә. Беҙҙә тиһәң,
Наҡыҫыраҡ һый яғы.

Әйткән һүҙ – атҡан уҡ булһын,
Мин үҙем ныҡыш бәндә,
Ошо ерҙә көтәм һине
Тауыҡтар төнәр мәлдә.

Ауыҙ асып ябалманым,
Һыу булып һеңде ҡартым,
Туй көтә беҙҙе, туй көтә,
Елдәй ел, Ерән атым!

Ҡара урман аша үтә
Бына был серле һуҡмаҡ,
Урман өнһөҙ, йә ул йоҡлай,
Йә ул уйлана һымаҡ.

Аҡландар тулып сайҡала
Бешеп өлгөргән арыш.
Кем урыр, кем кәбән ҡойор,
Эй, арыш, башың ҡарыш!

Уттар, йәшел йылан булып,
Үрмәләп күккә менә,
Йә, ҡыҙыл ҡарлуғас булып,
Ҡапыл ҡайпылып һүнә.

Тар һуҡмаҡ киңәйгән ерҙә,
Үткәс урман аҡланын,
Һә тигәнсе ҡыуып еттем
Теребайҙың Саптарын.

Ҡыуаныстан һөрән һалам,
Ҡаушап китте Теребай.
— Юлда бәхет аунап ята,
Эштәр әкәмәт, малай!
Башта төшөнмәй маташа:
«Башым, — ти, — тубал бөгөн!»
Һөйләп бирҙем Теребайға
Мәсьәләнең елеген.

Саҡ-саҡ болотҡа теймәне
Теребайҙың кәпәсе.
Теребай бит беҙҙең яҡта
Беренсе туй әтәсе!

Ул кейәү егете икән,
Моғайын, ғауға була.
— Туйҙа, — ти, — көршәк төпәсләү
Борондан ҡалған йола.

— Ил йолаһын, — ти Теребай, —
Тыу итеп күтәрәйек.
Башҡорттарҙың туй ғәҙәтен
Немецҡа күрһәтәйек!

Уларса барып сыҡмаһа,
Ғәйеп итмәҫтәр әле.
Ашыҡ-бошоҡ эш ҡылынһа,
Ничево, һуғыш мәле!

Егеттәр теле әйткән һүҙ —
Ҡырҡылып ауған имән,
Таш яуһа ла юлда булыр
Саптар ат менән Ерән!

Төйөп-төйөп тултырманыҡ
Туй малын һандыҡ-һандыҡ,
Йөҙгә ҡыҙыллыҡ килмәҫлек
Үҙебеҙсә яһандыҡ.

Туй кисе боларып килде,
Елләнеп, дауылланып,
Пыр туҙа күктә болоттар,
Йәшенләп, яуынланып.

Теребайға әйткән булам:
— Көн шәптән түгел алай...
Әллә биргән вәғәҙәне, тим,
Ҡыйшайтабыҙмы, малай?

— Алйот, — тип һүгә Теребай, —
Түмәрҙер һинең башың?
Туй өсөн ошондай кисте
Эҙләп тә табалмаҫһың.

Егеттәр теле әйткән һүҙ —
Ҡырҡылып ауған имән.
Туй юлына сығып китте
Саптар ат менән Ерән.

Әлеге ҡарт ҡаршы ала:
— Һаумы, Үлмәҫбай таныш?
Үҙе ете ҡарыш булыр,
Һаҡалы етмеш ҡарыш.

Ҡарт серле таяғы менән
Ҡартлас имәнгә һуға,
Ҡапыл, гүйә, ер аҫтынан
Өс батыр ҡалҡып сыға.

Ҡарт әйтә: — Бына өс улым,
Һеҙгә, — ти, — юлдаш булыр,
Уйҙа — уйҙаш, туйҙа — туйҙаш,
Ә ҡорҙа ҡорҙаш булыр.

Алдығыҙҙа ошо һуҡмаҡ,
Эйәрҙән һикерегеҙ,
Туй бүләген ҡуйындарҙа
Һыуытмай еткерегеҙ.

Туп ҡайыҙлай болот һыртын,
Телә йәшен ҡамсыһы,
Автоматтан һибәме ни
Эре ямғыр тамсыһы.

Ҡарт ҡалды. Тайғаҡ һуҡмаҡтан
Барабыҙ башты эйеп,
Эй барабыҙ, көн барабыҙ,
Ай, йыл барабыҙ кеүек.

Тау аҫтында кескәй ауыл,
Эт тә юҡ урамында,
Ҡарттың бер улы күрһәтә:
– Туй инде бына бында...

Эйелеп, яҡын киләбеҙ,
Өйҙәре бейек кенә,
Бишебеҙ, биш себен булып,
Биш тәҙрәгә менә.

Эштәр әкәмәт: немецтар
Ну эре сирттерәләр!
Сүл бүреһе туйымы ни,
Олошоп типтерәләр.

Эскә инеп, шат табынды
Ҡуҙғатырға «ҡыйманыҡ»,
Туй бүләге менән өйҙөң
Дүрт мөйөшөн һыйланыҡ.

Кәйеф боҙоп ишек ҡаҡһаҡ,
Ғәйеп итерҙәр һымаҡ(!)
Беҙҙең һыйҙар кейәүҙәрҙе
Мәйет итерҙәр һымаҡ.

Бер мәлде дүрт епте тарттыҡ —
Көл булып осто табын.
Ошонан да мәрәкәрәк
Туй буламы һуң тағы?

Теребайға әйтә һалам:
«Ҡыҙып ташламаныҡмы?
Әрһеҙләнеп, туй йолаһын
Боҙоп ташламаныҡмы?»

«Алйот, — ти Теребай, — туйҙа
Мылтыҡтан атыу була,
Һауыт-һаба шалтыратыу
Борондан ҡалған йола.

Табындарын күтәргәнгә
Маҡтап һөйләрҙәр әле:
«Ай-һай-һай, бик ирмәк икән
Башҡортта туй әмәле!»

3. АЛМАЛАР БЕШКӘН ИНЕ

Алмалары алһыуланып,
Балланып бешкән ине,
Баҫыуҙарҙа тулҡынланып
Бойҙай етешкән ине.

Беҙ ял итеп ятҡан утар,
Йоҡо шикелле, тыныс,
Ләкин аттар һоло ашай,
Ҡайрала тора ҡылыс.

Борола-һырыла ағып ятҡан
Тар ғына йылға ине,
Йылғаның ике яғында
Тик ике донъя ине.

Беҙҙең яҡтың яры һөҙәк,
Әҙәм үтмәҫлек ҡамыш,
Теге яҡта ҡасып ята
Беҙҙең күптәнге таныш.

Мыйыҡтарҙы еткерәбеҙ
Һыйпаштырғылап, тарап,
Һағынабыҙ ер-һыуҙарҙы,
Осҡан ҡоштарға ҡарап.

Бәй, һүҙгә мауығып, яҡташ,
Һүҙҙең осон сыбалттым,
Ирмәк булды бер көнөндә
Йәйге матур сыуаҡтың.

Күл буйынан, ат йөҙҙөрөп,
Иренеп ҡайтып киләм,
Һалмаҡ ҡына башын сайҡап,
Күгәүен ҡыуа Ерән.

Ҡарайым, ситән артында
Ҡыҙ мине шәйләп тора.
(Бындағы ғәҙәт буйынса,
Көнбағыш сәйнәп тора.)

Башта үтергә уйланым,
Иҫем дә китмәй, имеш!
(Һөйгән йәре бар егеттәр
Шулай булырға тейеш.)

Тик, яҡташ, үҙең беләһең,
Бик саҡ ҡына булһа ла
Ҡыҙҙар менән һүҙ ҡушышһаң,
Күңел бушанып ҡала.

Туҡтаным шул, егеттәр, тим,
Һиҙеп ҡалмаҫтар әле,
Һиҙһәләр ҙә, Гөлбикәгә
Хәбәр һалмаҫтар әле.

Туҡталдым да сәләм бирҙем:
— Һаумы, Кәтүшә туташ!
Үҙең, тим, нәҡ муйыл күҙле
Перәник ҡошсоҡҡа оҡшаш.

— Тик ҡошсоҡ һеҙҙең баҡсаға
Ҡуныр һайрамаҫ кеүек. —
Ҡыҙ йылмая. — Мыйығыңды
Юҡҡа тырпайтма, егет.

— Емдәр һибеүсеһе булһа,
Ҡунмаҡсы күренәһең;
Беҙҙә ағас бейек үҫә,
Тик юҡҡа үреләһең.

— Мыйыҡ бар тип йөрөйһөңмө,
Йүнлерәк үҫмәгәс тә,
Ҡарлуғас ҡанаттарылай
Ҡыйылып төшмәгәс тә,

Мыйыҡмы ни, ғибрәт бит был... —
Ҡыҙыҡай һөйләп китте,
Тештe ҡыҫып ҡына торам,
«Мыйыҡтан һөйрәп китте».

Шул заман ҡапыл үҙемде,
Әйтерһең, йәшен һуҡты:
Ҡыҙ торған ситән артынан
Теребай килеп сыҡты.

Матур ҡыҙҙың ҡулбашына
Үҙе таянып тора,
Мыйыҡ тиһәң — бөтөрөлгән,
Күҙҙәре янып тора.

— Аңламаҫһың Үлмәҫбайҙы,
Әллә атын һыу кертә,
Әллә, — ти, — зифа буйҙарға
Туҡтап ҡаш та һикертә.

Ҡыҙ-ҡырҡын менән серләшеп,
Күңел асаһың икән.
Был эшеңде һиҙеп ҡалһа,
Нимә әйтер Гөлбикәң?

Утыҙға аяҡ баҫҡанда
Янып, ҡыҙарып киттем,
Теге һылыу ҡыҙ янынан
Тиҙ-тиҙ ҡуҙғалып киттем.

Артҡа әйләнеп ҡараһам, —
Теребай килә, яуыз.
— Үлмәҫбай дуҫ, бик кәрәкле
Һүҙем бар, — ти, — бер ауыҙ.

Әле теге ҡыҙ янында
Үҙеңде көтөп торҙом,
Бер хәйләле эш хаҡында
Әкәмәт план ҡорҙом.

Йылғаның теге яғында
Бары өс һаҡсы ғына, —
Күрһәң, үҙеңә лә оҡшар —
«Тел»дәре яҡшы ғына.

Мин инде өс көн буйына
Йылғаға килә китәм.
Һайраясаҡ турғайҙарҙың
Хәлдәрен белә китәм.

Заманы түгел, Үлмәҫбай,
Телдәрҙе ҡайрашырға,
Тубыҡты бөкләп ултырып,
Туйғансы һайрашырға.

Барып өлгөрөргә кәрәк
Әле көн ҡыҙыу саҡта,
Һә тигәнсе эйәрләнде
Ерәнсәй менән Саптар.

Командир ҙа ҡулды ҡыҫты:
«Хәйерле юл – шул теләк.
Барып сыҡһа, бик шәп булыр,
Егеттәр, һеҙҙең бүләк».

Сығып киттек. Соҡор буйлап
Барабыҙ елеп кенә.
Уйлап киләм: «Теребай, тим,
Һай, аҫыл егет кенә».

Байтаҡ барғас, аттан төшөп,
Йәйәүгә күстек, малай;
Ҡояш түбәне ҡыҙҙыра,
Йән тиргә төштөк, малай.

Унан һуң кендектән һаҙлыҡ,
Әҙәм үтмәҫлек ҡамыш.
«Алыҫ түгел, – ти Теребай, –
Минең боронғо таныш».

Алдыбыҙҙа ҡусҡылланып,
Йәшәреп тора таллыҡ,
Япраҡ аша ялтырап аҡҡан
Йылғаны күреп алдыҡ.

Һыу ситенә барып еттек
Эйелеп, боҫоп ҡына.
Йүткереп ебәрмәҫ өсөн
Тештәрҙе ҡыҫып ҡына.

Теребай бышылдай миңә:
«Был урын арыу, тибеш,
Беҙ ошонда табышыбыҙҙы
Көтөп торорға тейеш».

Алдан һөйләшеү буйынса,
Өҫтө һалдыҡ үҙебеҙ;
Йырҙа әйтелгән шикелле,
Теге яҡта күҙебеҙ.

Һыуға ҡарайым, ярайһы,
Йылғаһы тоноҡ ҡына,
Тик ситендә ойоп тора
Һары томбойоҡ ҡына.

Күҙәтәбеҙ. Теге яҡта
Япраҡ та ҡыштырламай,
Эшебеҙҙең пустой булып
Сығыуы бар бит, малай.

Көтәбеҙ. Бына бер заман
Һайыҫҡан шыҡырланы,
Күп тә үтмәй килеп сыҡты
«Әкиәт батырҙары».

Өсәүҙәр. Автоматтарын
Ағасҡа һөйәнеләр,
Һыуға ҡарап, мығыр-мығыр
Нимәлер һөйләнеләр.

Ә унан һуң шыр яланғас
Сисенеп ташланылар.
...Күлдәктәрен әйләндереп,
Сүпләй ҙә башланылар.

Тфү, йә, был башкиҫәрҙәр
Күпме көттөрөр тағы?..
Йөрәктең тарткан йәйәләй,
Тулышып торған сағы.

Бына бер бүкән кеүеге
Йылғаға тәгәрәне,
Үҙе йөнтәҫ, үҙе ҡара,
Гүйә, һарыҡ бәрәне.

Унан һуң икеһе сумды,
Ҡиәфәт — өрәкме ни,
Ҡолаҡтары — һелкеүестәй,
Ҡулдары — көрәкме ни!

Быстырлашып яталар бит
Ярҙың ситендә һаман.
Бер саҡ күрәм, фетнәләрең
Йөҙәләр безгә табан.

Беҙ ҙә сумдыҡ ҡамышлыҡҡа.
Һыу аҫты сәфәренә,
Ата-баба ишетмәгән
Кәсептең хәтәренә.

Һыу төбөндә күргәндәрҙе
Таҡылдап тораһым юҡ,
Эшкә ҡағылмаған яҡҡа
Һүҙемде бораһым юҡ.

Бер заман башты күтәрһәк,
Алдыбыҙҙа яр булды,
Һыу эсендәге алты күҙ
Ғәжәп алты шар булды.

Шөрләп ҡул күтәргәйнеләр,
Бер-бер артлы баттылар,
Ярай, бәхетебеҙ бар икән,
Кире килеп ҡалҡтылар.

Мин автоматтарын алам,
Теребай ҡарап тора,
Тегеләр шауламаһын тип,
Бармағын янап тора.

Теге ялғаш ҡолаҡлыһы
Ярға сыҡмаҡсы итә,
Ғәйрәтләнеп, Теребайға
Килеп һуҡмаҡсы итә.

Йоҙроҡ тиһәң, — Теребайҙа
Суҡмарҙан яманыраҡ,
Анау тынғыһыҙ нәмәнең
Ҡундырҙы яңағына.

Тәкмәс атып, ҡолап төштө,
Эһ тә тип әйтә алманы.
Эштең ҡайҙа барғанлығын
Бүтәндәр ҙә аңланы.

Шулай ғына төшөндөрҙөк
Баш ҡоҙалар килгәнен!
Һөҙәк ярға алып сыҡтыҡ
Гитлерҙың өс имгәген.

«Ҡунаҡтар»ҙы көттөрөү, әй,
Борсоу булһа ла инде,
Ярға еткәс, тиҙ-тиҙ генә
Кейеп алдыҡ кейемде.

Юлға сыҡҡас ҡына, ҡәһәр,
Иҫемә килеп төштө;
Оятыраҡ булмаҫмы, тим,
Алып ҡайтыу был төҫлө?

Теребай менән тиҙ генә
Сараһын уйлап таптыҡ,
Әрекмән япраҡтары менән
Оят ерҙәрен ҡаплаттыҡ.

Урманды үткәс, үҙебеҙ
Арғымаҡтарға мендек,
Пилотканы ҡырын һалып,
Ауылға килеп индек.

Малайҙар шаулай урамда:
«Ен йөрөй көпә-көндөҙ,
Бейетегеҙ, ағай, — тиҙәр, —
Йә кәмит күрһәтегеҙ!..»

Шунан һуң был тирәләрҙә,
Әллә ысын, әллә юрый,
Башҡорттар ен тотҡан, тигән
Имеш-мимештәр йөрөй.

1942—1944